

La gloria o be ün minz dal divin?

Autor(en): **Flury, Johannes**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **125 (2012)**

PDF erstellt am: **11.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-323579>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

La gloria o be ün minz dal divin?

Johannes Flury

Sguards sülla litteratura rumantscha

0.

Sur da las relaziuns tanter lingua e religiun, lingua e baselgias, litteratura e cretta daja bibliotecas. Il liam stret es fuondà fingià illa Bibla chi'd es a listess temp ün monumaint religiun ed ün monumaint litterar cun ün'istorgia lunga a travers circa tuot las litteraturas mundialas. L'essay chi segua nu voul augmantar quistas bibliotecas, ma tematisar ün elemaint da quelas relaziuns.

Co as muossan ils müdamaints ideologies ed instituziunals da la doctrina, da la cretta dals singuls e da la cretta uscheditta ufficiala da las baselgias aint illa litteratura rumantscha? Eu less illustrar quai vi da trais exaimpels litterars, tuots publichats tanter il 1959 e'l 2000, tuots damaja d'üna perioda chi ha vis scrollar il stabilimaint confessiunal in Grischun, stabilimaint chi'd es gnü construi illa seguonda mità dal deschnovavel e chi ha perdürà fin lösch aint il vainchavel tschientiner.

Quist svilup – o declin, tenor co chi's guarda – pudess gnir descrit sociologicamaing, e quai es gnü fat, eir in Grischun. In Svizra existan simlas retscherchas chi's laschan sainz'oter transferir in nossa cuntrada. Eu pens p. ex. ad ün stüdi vallesan. Roland Kuonen descriva manüdamaing co cha'l muond bain fuondà da la raspada, dafatta dal cumün, da Leuk es i in ruina. El ha fat quai cun intervistas detagliadas, examinond eir tuot las comunicaziuns da la plaiv da Leuk.

Eu sun persvas chi'd exista sper la via empirica da la sociologia ün'otra empiria, quella da la litteratura. Natüralmaing es ella, in seis möd plü subjectiv, alch sco'l cuntrari da la sociologia empirica. Ma la litteratura refletta experienzas, tillas verbalisescha e po dar uschè ün purtret magari subjectiv, ma, chi sa, forsa güst uschè objectiv sco quel da la scienza empirica. I's vezza güst illa lavur da Kuonen cha quist temp es stat per divers da sias perdüttas ün temp da feridas, da sgürezza e malsgürezza, d'opportunitats e da sentimaints da praschun – damaja tuot sentimaints fich profuonds. La litteratura tils sa descriver e metter in evidenza bod uschè bain sco la scienza empirica.

Quista lavur parta damaja da l'ipotesa cha'ls trais exaimpels preschantats ans permettan da perseguitar ün'evoluziun chi ha toc las valladas ruman-

tschas precis sco otras. Ma cun quai cha la litteratura rumantscha es influenzada dal muond ecclesiastic amo daplü co otras litteraturas, esa da spettar cha'ls effets sun eir plü visibels.

1.

Aint il muond da las baselgias as dodà suvent il plont da la fragmentaziun e segmentaziun da la realità. Quai significha cha hozindi inchün po esser eir aint in ün cumün da muntogna commember dal cussagl cumünal ed a listess mumaint avair üna bindera buddista aint in seis üert, viver insembel cun üna duonna sainz'esser maridà e far part al cussagl da baselgia – tuot exaimpels chi nu füssan amo stats pussibels avant trent'ons. Quist plont as basa almain inconsciainamaing süin la visiun d'ün muond intact, bain stabili cun ün repertuar da valurs, dominà da la baselgia e valabel per tuot ils secturs da la vita. Scha quai d'eira vairamaing il cas üna jada o scha quai resta be üna figüra nostalgica o retorica, pudaina laschar d'vart. Cler esa cha nöglia be quist'idea d'ün cumün autonom ed autarc nun exista plü, mincha part da nossa vita sto gnir definida adüna darcheu da nouv ed impustüt per minchün sves e da minchün sves, individualmaing. Quist movimaint, davent da decisiuns collectivs o prescrittas vers quellas individualas, davent dal surtour üna vita fingià definida vers la pussibilità da s-chaffir si'aigna existencia es bod la melodia da basa da la seguonda mità dal tschientiner passà. Il sociolog religius american Peter L. Berger ha miss quai suot il titul: *Il sforz da l'eresia*. Nus eschan cundannats da tsherner nus sves, simplamaing surtour models existents nun es plü pussibel.

2.

Ün oter motiv per tsherner texts litterars e per far quai in lingua rumantscha es dat tras la situaziun da la Rumantschia. Sco las instituziuns ecclesiasticas es eir la lingua rumantscha suottamissa ad ün müdamaint chi pudess ir fin ad ün'erosiun fatala. Cuntinuità e müdamaint – la discussiun davart il rumantsch grischun in scoula ha muossà quai cleramaing – dvaintan fenomens d'identità. La lingua rumantscha vain per uschè dir teologisada, seis destin exprimi in categorias da salüd o da malura, da vita o da mort. Uschè esa da spettar cha müdamaints teologics e müdamaints linguistics sun liats amo plü ferm ils üns vi da tshels co in ün'otra lingua chi nun es periclitada talmaing in si'existenza.

Ün pitschen segn da quist liom es per exaimpel l'expressiun «quels da priedi» e «quels da messa» per significhar aspets linguistics. Quista constata-

ziun es dapli co la trivialità cha cuntgnüts religiüs vegnan transportats da la lingua. Ella muossa la simbiosà cha lingua e religiun, expressiun e confessiunalità han fuormà i'l intschess rumantsch d'ürant seculs. Quai as lasschess illustrar eir cun la persuna e l'ouvra da Caspar Decurtins, activ aint il movimaint rumantsch e aint il movimaint antimodernist. El d'eira persvas cha'l liberalissem, per el ün früt da la refuormaziun e dal sclerimaint, haja per consequenza la deruotta da tuot las valurs ed uschè eir da la stima per la lingua da la mamma.

Sch'eu interpretesch uossa trais exaimpels da litteratura rumantscha in ün'exegesa teologica suna consciaint da surpassar ün cunfin, ma eu crai cha quel surpassamaint saja almain legitim.

3.

Il prüm exaimpel es ün'ouvra da Toni Halter: *Diari suenter messa*. (Id exista eir üna versiun tudais-cha: *Konzil im Dorf*. Quella nun es simpla maing üna traducziun, uschè ch'eu am referisch bod sülla versiun rumantscha, bod süin quella tudais-cha.)

Halter sa cha'l context serrà, sociologicamaing sco religiüsamaing o linguisticamaing, nun exista plü o be amo aint illa memoria. «Selbst ohne Konzil, allein durch das Wachstum der Wirtschaft und die ganze freiheitliche Haltung unserer Tage, hätte das religiöse Brauchtum Risse abbekommen.» (7) Obain, in seis discuors cun il grond uter baroc in baselgia: «Quei che ti vul exprimer cun tia pumpa barocca capescha la generaziun dad oz buca pli.» (9) Ma a l'uter nu paran las dumondas e las criticas da toccar. «Ils elements estetics reuni en ina cumposiziun geniala sesiaran, manifestond in'unitad perfetga. Cheu sa nuot penetrar, ni il dubi ni la damonda.» (10) Quists citats muossan bain cha Halter ha üna posiziun ambivalenta. El sa cha surtour il purtret bain lovà da las generaziuns da plü bod (sch'el d'eira propcha uschè bain lovà?!) nu tegna plü. Ma id es ün savair chi fa eir mal. La libertà chi's driva es eir üna libertà chi disch da tour cumgià. L'uter es l'exaimpel dvantà materia, laina, crappa, culur, ma id es per restar i'l purtret da Halter intant dvantà ün uter sfess. «En mia regurdientscha sesaulza ina preit da medema natira cumpacta e serrada. Igl ei il maletg religiüs da mi'affonza e giuventetgna. Mes augsegners docevan cun perschvasiun absoluta.» (10) Interessant es cha quist purtret nun es scrollà pür creschind sü, dvantond plü critic, plü autonom, ün fenomen tuot normal dal svilup da l'uman. Fingjà l'uffant vaiva sias fadias. Surtour tuot nu giaiva plü, surtour quella persvasiun absoluta füss i be scha l'uffant vess inolet alch. Ma giüsta quai nu d'eira pussibel. Halter quinta d'ün evenimaint cur cha'l preir ha scrit üna charta als genituors per plondscher dal cumporta-

maint da l'uffant Toni Halter. La mamma tira landroura la conclusiun cha l'uffant as drizza cunter la messa, ils sacramaints ed il Segner. L'uffant nun as sainta inclet, gnanca zich. «La buna mumma anflava buc ils plaids per sortir dalla teologia dil catechissem, per catter ina punt denter mes dus munds contrastonts.» (118) La consequenza es cha l'uffant sto tscherchar sia via sainza agüid. Halter disch: «Aschia sun jeu viandaus tras in desiert.» (119) Halter descriva fich bain quai cha'l titul tudais-ch disch: Konzil im Dorf. I d'eira la vöglia dal seguond concil vatican da prestar quista lavur da traducziun tanter üna doctrina dvantada quella dad her in ün muond chi dvainta vieplü il muond dad hoz.

La situaziun da las raspadas in nossas valladas grischunas simbolisescha in quel sen quist antagonissem cha'l concil vaiva diagnosticà. Ils üns chi vulaiavan mantgnair a tuot cuost il purtret e cun quai la baselgia d'üna jada, ils oters chi internamaing vaivan fingià bandunà quella, ed immez la grupp chi vulaiava tgnair ils üns e brich perder ils oters. Ma dafatta a Vella nu's laschan surverer ils segns dal müdamaint, il prüm vi da la preschentscha maigra in baselgia. «Enstagl dalla cuminonza compacta mo pli ina delegaziun, enstagl dil 'gros' mo la reserva.» (133) Ils plets tschernüts da Halter respandan amo üna jada l'antagonissem. La cumpactezza d'eira al listess mumaint eir cumünanza, la reserva nun es la prüma schelta, ma quai chi resta, scha las truppas frais-chas sun dovradas sü.

Il cudesch da Halter nun es be retrospectiv e la retrospectiun nun es mai üna larmoianta. El es, da sia posiziun sü l'orgel, ün observatur chi deplorescha d'üna vart cha l'estetica da la baselgia 'veglia' nun es plü, chi salüda da tschella vart cha tscherts sforzs nun existan plü. Halter ha in ögl sia persvasiun persunala, ils exaimpels da si'infanzia cumprouvan quai, ma in fuond esa ün cudesch da la raspada, sco corp sociologic ed uschè eir teologic. Ün fich bun exaimpel es il penultim chapitel da seis cudesch, o bod l'ultim, scha nus laschain davent il cuort epilog. Quist chapitel porta il titul *Il crap dil batten*. Il crap d'eira il lö ingio cha tuot las famiglias dal cumün as reunivan üna o plüssas jadas per battiar lur uffants. Quist crap simbolisaiva la forza da la cumünanza, il ritual vaiva sia forza religiosa, ma eir sociologica. Il crap es gnü lovà dadour baselgia, sia funcziun nun ha'l plü, ma i nu's sa ingio til metter. (I's vezzarà aint il chapitel sur da Rut Plouda chi's pudess applichar sia poesia directamaing al destin da quist crap.) «Il crap dil batten, ch'ei vegls sco la Ligia svizra ha la sort da star avon baselgia sco antruras ils pucconts publics.» (173) «E lu il fatg ch'il crap dil batten avon nossa baselgia ei rufidaus, mess ord diever. Remplazaus.» (176) Il stil lapidar lascha ingiavinar la dolor da Halter, saviond cha'l stil dal crap nun es plü quel dad hoz, cha metter aint nouv faiva dabsögn e listess da portar led per quel rimplazzamaint. La radschun pella dolor nun es il fat cha'l vegl sparischa, ma cha'l nouv, chi surpiglia uossa

la pussanza, nun ha plü quella forza sociala, ma eir estetica. Halter sa cha na be il crap ha pers sia funcziun d'üna jada, eir la chosa sves, il battaissem, ha surgnü ün'otra posiziun, ün'otra significaziun aint il ravuogl da las famiglias, da la raspada.

«Pauper affon che mureva senza s.batten! El era privaus dalla visiun da Diu tochen il giuvenessendi. Oz s'imagin'ins nuot. Ei fa buca tala prescha.» (176) Ma neir quai nun es sainza cuntradicziun, perche cha Halter vezza e disch be subit cha la posiziun da la mamma in temma cha seis uf-fant nu vegna battià adura d'eira tuot otra co simpla: «Paupras mummas d'antruras vevan tier tut il malemperneivel d'ina naschientscha aunc da supportar quei immens squetsch...» (176).

La posiziun da Halter es üna posiziun sclerida, reflettata, dalöntschi davent dal dogmatissem d'üna jada e listess buollada d'üna increschantüm dals temps passats chi nu gnaran mai plü. E Halter dschess subit chi saja eir bun chi nu tuornan plü, ma chi fetscha mal chi nu sun plü. Quist antagonissem es aint illa persuna da l'autur *sves*, ma el exista eir in cumün ed in baselgia, ed el es forsa eir üna caratteristica dal 20avel tschientiner. Cha quist muond, chi nun es plü, nu d'eira forsa mai uschè sco cha nus til ans vain imaginats, nu müda nöglia vi da quist esser strat vi e nan, ün segn da l'uman da quel temp e forsa eir amo da nos.

4.

Aint in seis pled final a l'ediziun da las poesias da Luisa Famos scriva Iso Camartin: «Vermutlich staunt der heutige Leser, welchen Stellenwert religiöse Bilder bei Luisa Famos haben. [...] Da muss man wissen, dass rätoromanische Dichtung bis in die jüngste Zeit hinein stark religiöser Einfühlung und religiöser Praxis entsprang.» (134) I nun es però, sco chi pudessan sugerir ils pleds d'Iso Camartin, be la tradiziun chi procura per quist liom culla religiun, o plü precis i'l cas da Luisa Famos culla Bibla. E sch'el scriva al listess lö: «Die beiden Erfahrungsquellen, aus denen die junge Dichterin sich Erneuerung verspricht, sind die Religion und die Liebe. [...]», muossa quai cha l'expressiun da la poetessa es la listessa, cha tschertas poesias pudessan gnir lettas saja sco poesia d'amur, saja sco poesia chi descriva l'uniun mistica da l'uman cun Dieu. (Ün exaimpel: *Dum-pera al spess nüvлом*)

La poesia *Voss cheus* (50–52) as basa süil Psalm 24, 7. Quel nu cumpara però be in üna parafrasa, el vain cità e davo vout ill'individualità da la poetessa. Quai es ün fenomen fascinant, perche cha quist psalm illa Bibla es sco pacs psalms cleramaing ün psalm collectiv. Nus til pudain situar magari bain: Id es üna liturgia (forse pro üna festa precisa a Gerusa-

lem, ma quia daja ter grondas differenzas illa retschercha) per l'entrada da l'archa soncha aint il taimpel a Gerusalem. L'archa simbolisescha per uschè dir la sopcha, il trun per Dieu. Sia piazza resta libra, el nu dascha gnir rapreschantà. Pro quist'entrada daja sco ün gö da dumondas e respostas. E'l psalm 24 es il script per quist gö, la liturgia chi ha precis quella funcziun. Id es damaja alch fich ceremonial, ritualisà, part d'ün arrandschamaint collectiv. Luisa Famos piglia ün citat da quista liturgia per descriver l'uniun mistica cun Dieu. Ella as metta aint illa piazza dal taimpel chi retschaiva la gloria da Dieu e less far entrar a Dieu, aint in sai sves. Quist adöver da l'eu nö be aint illas poesias d'amur, ma eir in quellas religiosas es ün trat fich tipic da l'ouvra da Luisa Famos. Id es ün eu radical, expost, sensibel, ferm e flaivel in ün. Perquai mett'la al cumanzamaint da la svouta vers il eu la confessiun ch'ella in fuond nu saja amo pronta per l'inscunter cun Dieu. Ella spetta cha Dieu tilla parderdscha per il retschai-vimaint. Quai es fich tipic per la mistica. Al mumaint da l'uniun bramada cun Dieu realisescha l'uman cha seis esser uman cun tuot las maclas impedescha quell'uniun. El ha dabsögn d'üna pürificaziun e quella po gnir be da Dieu.

La prüma part, l'uman cun sias maclas, vain tematisada illas duos poesias *Gesu vain* per la dumengia da las palmas e *Hoz ais Venderdi Sonch*. Quia scriva la poetessa sves duos psalms as basond strettamaing sül raquint biblic, ma darcheu, almain aint illa seguonda poesia, cun quista svouta sülla persuna chi ha dabsögn da la pürificaziun: «Poust Tü ans pardunar scha daspö duamilla ons ais minchadi cha Dieu ans dà Venderdi Sonch». (44) Ün oter psalm, quista jada illa fuorma dal plont dal singul, es la poesia *Eu sun chaminada*. Illa poesia descriva Luisa Famos la tschercha da sai sves. Ella fa la dumonda a chi e che ch'ella inscuntra, ma invan. Ella tilla fa a Dieu, «mô el tascha». Uschè è'la büttada sün sai sves, sto sves perchürar «meis cour in la boffa da meis mans per ch'el nu's s-charpa», ma realisescha il predschi ot da quist viadi cun la dumonda da l'identità: «E giò'l fuond da mias paschiuns d'eira suletta.» (24) I's po suppuoner our da sia cuguschentscha fich precisa da l'istorgia da la paschiun, cha l'autura piglia sü almain l'atmosfera dal Psalm 22 cha Gesu citescha a Getsemane e chi fuorma sco la melodia da basa da l'istorgia da la paschiun, il bass general. «Da di eu at clam; ma tü nu'm respuondast» (Psalm 22, 3), l'uman büttà inavo sün sai sves, üna descripciun fich currinta i'l vainchavel tschientiner, ma ter nouva aint illa poesia rumantscha e sorprendenta in ün'ouvra chi viva d'üna relaziun fich stretta, i's pudess dir intima, cun Dieu.

In ün'esperienza sco quella da Giob es la poetessa l'ultim sforzada da tashair. Suot l'impreschiun da las forzas da la natüra, sumgliaint a quel grand chapitel Giob 38 cur cha Dieu sves piglia il pled, nu resta oter co da spettar: «Lura tuot chi tascha eir eu... e spet... sül segn da la prüma lia

l'arch vi dal tschêl.» (40) Uossa es l'uman pront da retschaiver, darcheu ün trat fich significativ da la mistica: I voul cha l'uman tascha e pür lura po as muossar la gloria divina.

L'eu radical, expost illas poesias da Luisa Famos, es ün oter eu co quel dal pietissem chi ha gnü üna grond'influenza eir in Engiadina e chi ha dat andit a divers cudeschs. Id es eir là üna spezcha d'individualissem, ma ün chi as mouva in fuormas prescrittas. La confessiun, la disperaziun, il sentimaint dad esser ün uman indegn da la relaziun cun Dieu, tuot quai existiva, ma in fuormas dattas, apunta sco in üna liturgia. Co cha Luisa Famos piglia sü las fuormas, tillas citescha, ma transfuorma quellas per exprimer seis intern in üna lingua penetrada da cuntegns religios, ma güst' uschè fich persunala, quai es il special da si'ouvra.

Ella as referischa al chalender liturgic da la baselgia, Dumengia da las palmas, Venderdi sonch, ma fingià cull'expressiun cha mincha di es Venderdi sonch, piglia ella quist di our da l'on da la baselgia. Ma eir uschigliö esa da constatar cha la raspada, la baselgia aint in sia fuorma instituziunala, nu giouva ingüna rolla pro Luisa Famos. Id es la persuna chi as vezza ex-posta, ella suletta, e brich la comunità. La persuna es quella chi spüda in fatscha a Gesu, ma chi til ama: «Eir quel chi t'ama sun eu» (48). La fin da quista poesia es tipica. Id es in quel mumaint bod ün eu exclusiv, l'unica chi t'ama sun eu. Exclusiun brich ostila dals oters, ma exclusività da la relaziun da l'uman, da l'eu cun il divin. Ella sursiglia, cun quista concentraziun süil eu, il temp e'l spazi, ella fa part dals evenimaints da quella jada, Venderdi sonch es mincha di.

In confrunt cun l'ouvra citada da Toni Halter as preschainta quia ün tuot oter muond. Ils müdamaints nu sun visibels al prüm mumaint. Ma la svouta radicala vers l'eu, l'exclusività da la relaziun uman-Dieu sun segns da la situaziun illa mità dal tschientiner passà. La religiosità da la poetessa as basa bainschi sün tradiziuns e texts collectivs, ma es talmaing persunala cha quels sun il punct da partenza, ma davo nu giouvan plü üna rolla centrala. Fich bain as vezza quai pro la prüma poesia citada. L'eu occupa la posiziun dal taimpel. Il stabilimaint rapreschantativ, il plü ot chi's pudaiva imaginar quella jada, vain rimplazzà tras la persuna. Eir las reflexiuns da Halter piglian il stabilimaint o ün ouvra d'art religios, ün indriz religios sco punct da partenza. Ma mai nu va el uschè inavant ch'el mettes a sai sves in lur piazza.

5.

Rut Plouda es üna generaziun plü giuvna co Luisa Famos. Eir scha las duos biografias as sumaglian – duonnas da l'Engiadina Bassa, magistras chi'd han dat sü la professiun per la lavur in famiglia – ed eir scha

l'influenza da Luisa Famos sün Rut Plouda es evidainta, as sainta fermaing il temp müdà eir in Engiadina Bassa. Davo la poesia da Luisa Famos sta il muond pauril da Ramosch, l'idilla, scha eir cun ün segn da dumonda, e lingias nostalgicas, ün muond chi nun es plü. Quai es oter pro Rut Plouda, eir sch'ella, sco paura, vess gnü dubla radschun da deplorar il temp passà.

Id es in plüssas manieras ün müdamaint dal punct da vista, ün müdamaint sco quel descrit da Rut Plouda cun ir a star da Tarasp, quella jada ün lö amo ferm catolic, a Ftan, ün cumün cun üna majorità refuormada in Engiadina Bassa. Scha Toni Halter scriva sgüramaing cun radschun: «Das Kirchenjahr erlebten wir weit eindringlicher als das bürgerliche» (89f), schi tuorna quai eir per l'infanzia da Rut Plouda. L'on da baselgia cun tuot sias relaziuns ritualas es oter tenor la confessiun, la maniera co cha quist on, in fuond il listess, as preschainta e vain vivü, es diversa. Per ün uffant es 'seis' on quel chi quinta, l'oter til para ün muond ester, ün masdügl da fascinaziun e distanza.

Sco exaimpel lessa manzunar l'istorgia da Cla Biert chi descriva quista fascinaziun e la distanza cur cha l'uffant a Scuol, in ün contuorn dal tuotafat refuormà, vezza per la prüma jada ün chapütschin. Quist muond buollà da la confessiun ha existi amo lönch aint pel vainchavel tschientiner in Grischun.

Rut Plouda cumainza sia carriera da scriptura e poetessa il 1986 cun ün cudesch publichà insembel cun sia sour Caroline Bearth-Stecher chi'd es l'autura da las fotografias. Il cudesch es miss in sia fuorma cun gronda premura e cun bler gust. I's vezza cha mincha detagl es ponderà. Sch'eu met bler pais sülla fuorma da la poesia interpretada, correspuonda quai tenor mai a l'intenziun da l'autura.

La poesia nu porta ingün titul, ella es fich cuorta, cumpiglia be ot lingias, eir quellas darcheu fich cuortas:

O co ch'eu guinch
a quel löin
in chadafö
chi spüzza
da vanzets,
e tuottüna
saj'adüna
ch'el exista.

I cunvain sco dit il prüim da restar pro la fuorma. Id es üna cumposiziun fich rigida. Ils vers da la poesia sun, cun excepziun dal prüim chi sarà amo d'interpretar, listess lungs, nempe be duos plets (la preposiziun dal dativ i'l seguond vers e la conjunziun apostrofada i'l ultim nu dan l'im-

preschiun d'ün pled dapersai.) Il pled plü lung sta adüna a la fin dal vers. Ingüinas majusclas, ün purtret fich omogen. Ün'unica interpunziun marca davo il tschinchavel vers la cesura. Il prüm vers nu's cunfa, sco dit, cun quist schema. El dvainta uschè tant dal punct da vista da la fuorma grammatocala sco eir da quel da la ritmica alch sco il titel da la poesia.

La poesia es sainza rimas, oter co las lingias 6 e 7, ingio cha al cumanzamaint da la seguonda mità da la poesia la rima contribuïscha ad ün'acceleraziun in direziun da l'ultima lingia, illa musica as discuriss d'üna stretta. Tras quai vain accentuada amo la differenza tanter las duos parts.

Scha tuot quai es gnü fat da l'autura consciaintamaing o – almain per part – inconsciaintamaing nu giouva ingüina rolla. La poesia cumprouva si'ota valur güsta tras il fat ch'ella ans permetta talas observaziuns e relaziuns. La ricchezza d'ün text as muossa eir illas significaziuns cha sia interpretaziun permetta.

La fuorma ritmica da la prüma lingia, scha nus pigliain davent il O exclamatoric, es ün anapest (nö intunà – nö intunà – intunà). Quel simbolischa il cuorrer da la fuggia. La ritmica suottastricha damaja il cuntgnü, til dà fuorma amo sur il pled oura.

La poesia descriva ün'esperienza da minchadi da qualunque persuna chi lavura ill'economia chasana. I dà vanzets chi's sto metter inglur schi nu's voul tils büttar direct. O chi's quinta da tils dovrar amo üna jada o chi s'es simplamaing düsà da nu büttar davent vivondas. Ed uschè vegnan quels depositats inglur, eir schi nu's sa che tour a man cun els. I restan là ingio chi sun, els nu piglian aint ün grond lö (löin!). Ma els ans tiran adimaint adüna darcheu ch'els sun qua, e quai impustüt tras il fat chi cumainzan bainbod a spüzzir. Lur existenza marcada tras la spüzza dvainta ün problem chi dvainta vieplü ferm.

Il prüm vers, il titel, fa subit cler co cha'l «eu» prouva da schoglier quist problem: «eu guinch». Il ritem rinforza: il «eu» prouva da fügir. Il «O» exclamatoric inicial tegna fich precis la balantscha tanter stupefacziun e plont. Stupefacziun ch'eu am cuntegn uschè irraziunalmaint? Plont ch'eu mütsch dad ün problem in mi'aigna chadafö o plont sur da la situaziun chi nu para uschè simpla?

La poesia nu s'interessa perche chi ha dat vanzets: cuschinà massa bler, mendra qualità d'üna part da las vivondas, foss trats? La problematica vain implü individualisada fermamaing: eu guinch, eu saint la spüzza, eu sa cha'ls vanzets sun amo qua.

Las otras poesias aint ill'ouvra fan cler chi's tratta propcha da la persuna sves. I nun es ün eu chi's lascha subit incleger sco eu generalisà: eu guinch, eu sa. La prüma persuna es quia l'expressiun da la persuna da l'autura svesa. Ella ha pardert ils trats, ella ha miss d'vart, uossa tilla chalcha la situaziun. Id es important cha la relaziun eu-ils vanzets nun es üna rela-

ziun sforzada o missa sü d'üna pussanza exteriura. Ella fa part da la lavur da l'autura svesa. Be cha quista lavur s'ha intant transfuormada. Quai ch'ella ha miss insembel, cuschinà, servi, as disfa e sparischa e la spüzza dvainta il simbol da quist sparir, murir, as disfar. Sco cha'l dischinteress pel perche chi dà vanzets til muossa nun es quista relaziun üna relaziun da culpabilità e da respunsabilità. Minchün chi cuschina sa chi dà vanzets e chi nu's po dedüer da l'existenza da vanzets üna lavur o üna abiltà insufficienta. Il pled «spüzzir» muossa chi's tratta da vanzets fingià plü vegls, dvantats intant alch chi disgusta, in tudais-ch as discuorra da «Altlasten».

Cun tuot quistas annotaziuns eschna amo adüna süil nivel da l'esperienza quotidiana. Quista significaziun da la poesia es chapibla subit e da minchün. E tuot quistas remarchas pertoccan fin uossa be la prüma part da la poesia. Eu n'ha fingià manzunà cha eir la fuorma ans disch cha la seguonda part cumainza cul tschinchavel vers. Il pled «tuottüna» metta la seguonda part in üna posiziun adversativa. Tuot las provas da fügir, guinchir, zoppar, cuvernar han il böt invan da schnejar il fat cha'l savair da lur existenza vain cun mai, dapertuot ed adüna. Eu poss forse cuvernar la spüzza, ma brich il savair. L'expressiun lapidara finala «el exista» renda quai plü co cler.

Quist üna prüm'interpretaziun da la poesia. Eu n'ha provà da cumprovar cha la fuorma rigida sustegna il cuntgnü e viceversa. Sco la fuorma nu permettan neir la situaziun e l'esperienza descritta ingün sviamaint, ingüna baderlada.

Eu provarà uossa, in üna seguonda fasa, d'interpretar quist'esperienza fich persunala amo in ün möd plü vast e cumplessiv e lura eir plü teologic, restond adüna pro l'individuum chi fa sias experiencias. Eu manai cun quai cha, pro Rut Plouda, l'art da descriver la vita da minchadi tilla renda transparenta la preschentscha da la transcendenza, quai chi'd es, i'l temp modern dad hoz, l'unica pussibilità da far gnir a pled cuntgnüts religius.

L'esperienza es bainschi üna dal minchadi, ma ella nun es banala, dafatta brich. Uschigliö nu tilla vess la poetessa transfuormada in ün text talmaing battü e tessü. I sto esser ün'esperienza dvantada fich centrala e fundamentala. L'uman lascha, sainza lair o badar o simplamaing sco consequenza dal perseguitar ün böt plü grond, vanzets a drett' ed a schnestra da sia via. Rut Plouda exemplifichescha cha gnanca la vita da minchadi nun es libra da quai, e quai ans fa fingià fadia. Quant plü gronda sto esser quella fadia, schi's tratta da vanzets bler plü gronds, bler plü privlus e cun consequenzas süin ün temp bler plü extais? Quant grondas ston esser lura las fadias da sviar, guinchir, schnejar, zoppar?

Sco manzunà sura: I nu's das-cha trar massa svelt la conclusiun d'üna relaziun da cuolpa. I dà vanzets, nus nu gnin da tils evitar dal tuot in ingüna

maniera. Nus prodüain chosas chi sun da massa, nus prodüain s-chart ed arüid, e quai amo lönch davent da cuolpa o negligenza. A la fin da quist circol sun per exaimpel vanzets radioactivs, resultats da process chemics, difficils da dischmetter, polluziuns dal mar impussiblas d'allontanar a la svelta, e nus savain cha tuot quai exista. Id es simpel da muossar cha las reacziuns a talas situaziuns sun las listessas sco quellas cha Rut Plouda descriva: fügir, cuvernar, schnejar chi fetschan don, guinchir o transportar in ün oter pajais. Ma nus savain chi sun qua, ils effets (sco la spüzza!) ans alarmeschan adüna darcheu. Per tils invlidar stuvaina chattar strategias adüna plü complexas. Las investiziuns in raps, in impissamaints ed in morala dvaintan adüna plü grondas. Ma il savair nu's lascha zoppantar dal tuot.

Quai cha la poesia descriva uschè precis ed in möd inclegiantaivel nun es oter co la doctrina dal puchà da la teologia cristiana. I's tratta d'ün chapitel cha las baselgias nu mettan hozindi aint il center da lur predicaziun (i's pudess applichar la poesia dafatta a quist metanivel!), id es però, co cha l'occupaziun cun quista poesia muossa, ün'esperienza fundamentala e fich quotidiana. Il puchà nun es oter co ün disturbi illa relaziun uman-Dieu o uman-conuman. Quai capita mincha di, eir quia amo lönch davent d'üna relaziun da culpabilità. Id es üna part da noss'existenza. E quist disturbi as fa sentir, «spüzza», e plü cha quel ans alarmescha, plü cha nus til guinchin. Las strategias per nu stuvair s'occupar ston esser vieplü complexas, ir our d'via a quel uman dvainta vieplü necessari, ma eir difficil, ir our d'via a Dieu precis listess. Eir sün quist chomp creschan las investiziuns fin ad ün punct ingio chi fan don a nus sves e chi mettan in privel l'aigna persuna. La doctrina disch cha, in quista situaziun, ans possa güdar be ün müdamaint profuond e fundamental, il pardun o la güstificaziun, co cha quai vain nomnà. Metanoia, as volver dal tuot e marchar aint illa direczion cuntraria o, in nos purtret, invezza da guinchir metter a lö e pulir sü ils vanzets.

6.

I sun trais texts fich different. Eu sun consciaint ch'eu am basesch pro Toni Halter sün ün cudesch, pro Luisa Famos sün ün pèr poesias e pro Rut Plouda sün ün'unica poesia da be ot vers. Mia intenziun nu d'eira da tils congualar, ma blerant da tils metter in relaziun ün cun l'oter e tuots trais cul svilup dal cuntegn religius in quists ons. Il böt nu d'eira neir da tils dovrar simplamaing sco illustraziun da posiziuns fingià descrittas aint illa sociologia da la religiun. Eu spet, malgrà la tipisaziun ch'eu n'ha fat, üna plüvalur, ün approfondimaint ed üna persunalisaziun. Perche cha alch nu's das-cha negliger: Davo tuot las posiziuns chi's chatta in Svizra,

impustüt sco resultat dals divers programs naziunals da retschercha, sun persunas chi patischan o s'allegnan, chi piglian flà o nu til chattan plü. Crettas, persvasiuns, cuntegns sun adüna fich persunals. Classifichar las persunas tenor ün questiunari e las respostas dattas a quel fa ressortir be üna vart: reflexiuns, cuntegns ed üsits, ma brich spranzas, temmas, pissers e feridas.

I sun trais cuntegns dal tuottafat differentes, ma tuots trais sun reacziuns persunalas al svilup dal muond religius aint il tschientiner passà. I'm para impussibel da construir alch sco üna teleologia, ün svilup cler, ma i's vezza chi va plüost da l'explicit vers l'implicit. Important esa eir da manzunar cha'ls trais auturs sun creschüts sü in ün oter muond: Toni Halter d'ürant e davo la prüma guerra mundiala aint il muond bain quadrà ed, almain parzialmaing, serrà da la Surselva catolica, Luisa Famos üna generaziun plü tard avant e d'ürant la seguonda guerra mundiala aint il muond d'arheu bain miss al lö e serrà da l'Engiadina Bassa refuormada, e Rut Plouda, d'arheu üna generaziun plü giuvna, in ün temp da müdada i'l unic cumün catolic da l'Engiadina Bassa. Quai sun muonds parzialmaing differentes, uschè chi nun es da spettar posiziuns sumgliaintas.

Toni Halter respuonda cun seis sentimaints da dolor e led dad üna vart e da partenza e libertà da tshella, Luisa Famos integrescha tuot il muond religius i'l plü profuond da sia persuna, e Rut Plouda lascha verer quist muond divin bod be tanter las lingias. L'uman and po tshüffer be ün pitschen minz, intant cha pro Luisa Famos as muossa la gloria da l'esser divin, tant illa suldüm absoluta sco eir i'l retschaivimaint total, in tuot sia forza. Pro Toni Halter es la baselgia e la raspada locala amo alch chi s'inclegia da sai, eir scha'ls segns dal temp nu sun evidaints, Luisa Famos e Rut Plouda nu tillas manzunan gnanca.

Uschè vezzaina trais tips fich differentes da cumbinar il muond modern e la persvasiun persunala. La litteratura es daplü co be ün spejel, ella lascha exprimer üna part dal plü chafuol da l'uman. I cunvain da tscherchar adüna d'arheu il discuors, eir scha'ls lioms nu sun plü uschè evidaints co quai chi d'eiran d'ürant tschientiners.

Indicaziuns bibliograficas

BERGER, PETER L.

2000 *Der Zwang zur Häresie*, Freiburg, Herder

DUBACH ALFRED / CAMPICHE, ROLAND

1993 *Jede(r) ein Sonderfall. Religion in der Schweiz: Ergebnisse einer Repräsentativbefragung*, Zürich, NZN

FAMOS, LUISA

1995 *Poesias*, Zürich, Arche

HALTER, TONI

1977 *Diari suenter messa*, Mustér, Desertina

1980 *Konzil im Dorf*, Luzern, Rex

KUONEN, ROLAND

2000 *Gott in Leuk. Von der Wiege bis ins Grab – die kirchlichen Übergangsrituale im 20. Jahrhundert*, Freiburg i. Ü., Universitätsverlag

NATIONALES FORSCHUNGSPROGRAMM 58

2011 *Themenheft IV: Die Religiosität der Christen in der Schweiz und die Bedeutung der Kirchen in der heutigen Gesellschaft*, NFP 58

2011 PORTMANN, ADRIAN / PLÜSS, DAVID: *Schlussbericht: Säkularisierte Christen und religiöse Vielfalt*, NFP 58

PLOUDA-STECHER, RUT

1986 *Föglias aint il vent ...*, Poesias, Flem

